

Τάξη, Πλήθος και Κινήματα

του Σταύρου Τομπάζου

Αναδημοσίευση από το Commune.org.gr

Η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης το 1991 και η καπιταλιστική παλινόρθωση οδήγησε στην περιθωριοποίηση της μαρξιστικής σκέψης και, κυρίως, υπονόμευσε την επίδρασή της σε ευρέα κοινωνικά στρώματα. Μαζί με το σοσιαλισμό σε μια μόνη χώρα, τη θεωρία των σταδίων, τη ντετερμινιστική αντίληψη της κοινωνικής εξέλιξης, την αφελή ή ιδιοτελή «δικαιολόγηση» του σταλινικού οικοδομήματος, την Ιστορία (με μεγάλο Ι) που καθυποτάσσει την πολιτική, εν ολίγοις μαζί με την «ορθόδοξη» δογματική μαρξιστική καρικατούρα, περιέπεσαν στην ανυποληψία όλες οι εκδοχές του μαρξισμού: ακόμη και οι πιο δημιουργικές εκδοχές του, που αντιτάχθηκαν ευθύς εξ αρχής στη σοβιετικού τύπου δυσφήμιση του σοσιαλισμού και τη δικτατορία πάνω στο προλεταριάτο και τις οποίες η «ορθοδοξία» επιχείρησε (ανεπιτυχώς) να εξοντώσει.

Ποιος είπε, όμως, ότι η Ιστορία αποδίδει δικαιοσύνη; Ποια ακριβώς είναι η προνομιούχα στιγμή που το δίκαιο κατισχύει και οι αδικίες του παρελθόντος αναγνωρίζονται; Πότε ακριβώς ο «ιστορικός του μέλλοντος», αυτή η μυθική φιγούρα της μεταφυσικής πίστης στην άενη κοινωνική πρόοδο, αποκαθιστά την αλήθεια;

Μαζί με το υποτιθέμενο «τέλος της Ιστορίας» που ακολούθησε την κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού», κηρύχθηκε και το τέλος της ίδιας της ταξικής πάλης, αφού η τελευταία υποβιβάστηκε από κοινωνική πραγματικότητα σε ανυπόστατη μαρξιστική εμμονή.

Βέβαια, όσο και να δυσφημίσει κανείς τις έννοιες, οι έννοιες είναι ζωντανές κοινωνικές δυνάμεις και δεν καταργούνται ούτε με ιδεολογικά πυροτεχνήματα ούτε με διατάγματα. Εν μέσω του «τέλους» της κινητήριας δύναμης της Ιστορίας, ξεσπά το 1995 ένα εντυπωσιακό εργατικό κίνημα στη Γαλλία, που με γενική

απεργία προλειαίνει το έδαφος για κυβερνητική αλλαγή. Ο L. Jospin, με ακροαριστερό παρελθόν, έχασε βέβαια τις προεδρικές εκλογές του 1995 ως υποψήφιος του Σοσιαλιστικού Κόμματος (με ελάχιστη διαφορά από τον J. Chirac), κυβέρνησε όμως ως πρωθυπουργός από το 1997 μέχρι το 2002. Με αφορμή αυτό, η «εργατική τάξη», το «εργατικό κίνημα», η «πάλη των τάξεων» διεκδίκησαν ξανά τη θέση τους στα λεξικά της κοινής γαλλικής.

Η δεκαετία του 2000 ήταν η δεκαετία του κινήματος κατά της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, ή, όπως το ονόμαζαν σε κάποιες χώρες, του κινήματος για μια άλλη παγκοσμιοποίηση. Παρά το γεγονός ότι το κίνημα αυτό υπήρξε κίνημα χαλαρής στράτευσης των μελών του, κατάφερε να συντονίσει συγκλίνουσες κοινωνικές ευαισθησίες και προτεραιότητες –ιδιαίτερα στη Δυτική Ευρώπη, τις ΗΠΑ και τη Λατινική Αμερική–, να κινητοποιήσει εκατομμύρια ανθρώπους και να έχει και πρακτικές επιτυχίες. Οι διαπραγματεύσεις για περαιτέρω φιλελευθεροποίηση του παγκόσμιου εμπορίου (στο πνεύμα της «συναίνεσης της Ουάσιγκτον») προς όφελος των αναπτυγμένων κρατών, στο Seattle το 1999, δεν κατέληξαν λόγω της μαζικής κινητοποίησης του κινήματος και της επίδρασης που είχε στους εκπροσώπους πολλών αναπτυσσόμενων κρατών.

Το κίνημα κατά της παγκοσμιοποίησης υπήρξε πραγματική αντίσταση στο νεοφιλελεύθερο ρεύμα που υποχρέωσε τις συνόδους κορυφής των ηγεμονικών κρατών να συνεδριάζουν σε όλο και πιο απόμακρες και απίθανες γεωγραφικές τοποθεσίες για να αποφεύγουν τις μαζικές διαδηλώσεις και τη δημοσιότητα που τις συνοδεύει. Κατάφερε να εμπλέξει συνδικαλιστικές οργανώσεις, οικολογικές οργανώσεις, πολιτικά κόμματα της Αριστεράς, ΜΚΟ, φεμινιστικές και ΛΟΑΤΚΙ συλλογικότητες, Οικολόγους, άνεργους, αγανακτισμένους, ιθαγενείς χωρίς γη, μετανάστες χωρίς χαρτιά.

Το κίνημα κατάφερε να εφαρμόσει σχετικά οριζόντιες δομές και να επεξεργαστεί πολιτικές στα παγκόσμια φόρα, τα οποία πραγματοποιούνταν σε τακτά χρονικά διαστήματα στο Πόρτο Αλέγρε της Βραζιλίας κυρίως (το Παγκόσμιο Φόρουμ του 2004 πραγματοποιήθηκε στη Βομβάη σε μια προσπάθεια μεγαλύτερης

εμπλοκής ασιατικών πληθυσμών στο κίνημα).

Η Αυτοκρατορία και το Πλήθος

Σε αυτό το ιστορικό συγκείμενο, δημοσιεύτηκαν δύο εμβληματικά βιβλία που κατά κάποιον τρόπο επιχείρησαν να συλλάβουν και να διατυπώσουν θεωρητικά το πνεύμα της νέας εποχής: Η Αυτοκρατορία(1) και το Πλήθος(2) των Michael Hardt και Antonio Negri.

Το «πλήθος» είναι εκ πρώτης όψεως μια εύληπτη έννοια, αφού φαίνεται να συνάδει με την «πολυμορφία» του κινήματος κατά της παγκοσμιοποίησης. Είναι επίσης μια έννοια ψυχολογικά «εύπεπτη», αφού δεν ανάγεται αυτόματα σε μια «παλιάς κοπής» αφηρημένη ή «κύρια αντίθεση» που εγείρει ηγεμονικές αξιώσεις για να επισκιάσει τις διάφορες ευαισθησίες και προτεραιότητες.

Ωστόσο, το «πλήθος» σύμφωνα με τους Hardt και Negri δεν είναι μια περιγραφική ή ακόμη κοινωνιολογική έννοια. Την αντιλαμβάνονται ως μια φιλοσοφική και στρατηγική έννοια και μας καλούν να την κρίνουμε σε αυτή τη βάση.

Το «πλήθος» προκύπτει λοιπόν από την κρίση του φορντιστικού μοντέλου και από τον ηγεμονικό ρόλο της πνευματικής άυλης παραγωγής στη σύγχρονη μεταμοντέρνα κοινωνική αναπαραγωγή.

Αυτή η άυλη παραγωγή υπονομεύει τα σαφή όρια ανάμεσα στην εργασία και τον ελεύθερο χρόνο, τον παραγωγό και τον πολίτη, τη δημόσια και ιδιωτική σφαίρα. Δημιουργεί ένα άνθρωπο ευέλικτο και κινητικό, ενώ αναπτύσσει τις επικοινωνιακές δεξιότητές του. Η άυλη παραγωγή δημιουργεί –μαζί με τη νεοφανή «ρευστότητα» της ύπαρξης– νέες, μεταμοντέρνες κοινωνικές σχέσεις, που τείνουν να κατισχύσουν.

Οι συγγραφείς παραδέχονται βέβαια ότι αυτός ο μεταμοντέρνος άνθρωπος δεν αποτελεί την κοινωνική πλειονότητα. Στην πραγματικότητα, αποτελεί μια ισχυρή μερίδα του εργαζόμενου πληθυσμού. Η λεγόμενη άυλη παραγωγή κρύβει, άλλωστε, τους δικούς της χειρώνακτες εργάτες: Στη δούλεψη μεγάλων

διαφημιστικών εταιριών, οι Ινδοί εργάτες που ειδικεύονται στο να μετρούν κλικ στο παγκόσμιο ηλεκτρονικό δίκτυο δεν είναι εργάτες του πνεύματος. Δεν μπορεί να τους εντάξει κανείς στην ίδια ομάδα επαγγελματικών κατηγοριών με τον λέκτορα επισφαλούς απασχόλησης που ευδοκιμεί στο πλαίσιο των περικοπών οργανικών θέσεων στα πανεπιστήμια της νεοφιλελεύθερης εποχής. Ο ντελιβεράς, του οποίου το επάγγελμα άνθησε κατά τη διάρκεια της πανδημικής κρίσης, προσφέρει μια άυλη υπηρεσία (την μεταφορά). Το επάγγελμά του ανήκει, ωστόσο, στα βαρέα και ανθυγιεινά και όχι στα πνευματικά επαγγέλματα, όπως του ειδικού στην ανάπτυξη πληροφοριακών προγραμμάτων.

Πιθανόν τα περί «ηγεμονίας» της άυλης πνευματικής εργασίας των συγγραφέων του Πλήθους να έλκουν την καταγωγή τους από ένα άλλο υποτιθέμενο «τέλος»: το προαναγγελθέν «τέλος της εργασίας» με την αυτοματοποίηση της παραγωγής, που υποστήριξαν συγγραφείς όπως ο Jeremy Rifkin(3) ή ο André Gorz(4). Ωστόσο, και το «τέλος της εργασίας» είχε την ίδια τύχη με το «τέλος της Ιστορίας»: τελείωσε και αυτό. Η απασχόληση δεν έπαψε ποτέ να ακολουθεί την οικονομική συγκυρία, παρά το γεγονός ότι η νεοφιλελεύθερη εποχή καθιέρωσε μεγαλύτερα μέσα ποσοστά ανεργίας συγκριτικά με το ανοδικό μεταπολεμικό κύμα.

Στην ψυχολογία, ο Byung-Chul Han στην Κοινωνία της Κόπωσης(5) υποπίπτει σε ένα παρόμοιο σφάλμα με αυτό των συγγραφέων του Πλήθους. Ακυρώνει τον Sigmund Freud και την κοινωνία της επιτήρησης και της καταστολής, στο όνομα μια κοινωνίας της επίδοσης. Το σύγχρονο άτομο δεν υποφέρει πλέον από την ενοχοποίηση και την καταστολή της παρόρμησης (άρνηση), αλλά από ένα «πλεόνασμα θετικότητας» συνδεδεμένο με την επίδοση. Εξουθενώνεται έτσι σε έναν ατέρμονο αγώνα δρόμου με τους μεγαλεπήβολους στόχους που το ίδιο θέτει στον εαυτό, πράγμα που καθορίζει τη φύση των μεταμοντέρνων ψυχικών ασθενειών.

Αυτό το μετανεωτερικό άτομο που είναι θύμα του εαυτού του, θύμα «αυτο-εκμετάλλευσης», είναι όμως «ηγεμονικό»; Πρόκειται για τον επίδοξο, κινητικό και ευέλικτο υπάλληλο των θεσμών, οργανώσεων και επιχειρήσεων, τον καλλιτέχνη, τον

πανεπιστημιακό, κι όχι για τον σύγχρονο εργάτη σε συνθήκες μικρής ή μεγάλης επισφάλειας και χωρίς πολυτέλεια ιδιωτικότητας (συνεπώς υπό επιτήρηση) στην προσωπική του ζωή, που αγωνίζεται να επιβιώσει και που αποτελεί τη μάζα του εργατικού δυναμικού. Η ψυχολογία της επίδοσης παραπέμπει σε μια επιθυμία αυτοπραγμάτωσης μέσω της εργασίας και όχι σε μια κουραστική και ανιαρή ρουτίνα εργασίας με σκοπό την εξασφάλιση κάποιου επιπέδου διαβίωσης, στην οποία ο μισθός και το ωράριο παραμένουν η κύρια διακύβευση.

Το κοινό σφάλμα των δύο προσεγγίσεων είναι ότι γενικεύουν κάποιες υπαρκτές κοινωνικές τάσεις στη βάση κάποιων ανομολόγητων αυτοματισμών στην ιστορική εξέλιξη. Πρόκειται για παραλλαγές της ιδέας περί αυτόματης ιστορικής εξέλιξης, που υποτιμά τις συστημικές δυνάμεις αντίστασης σε αυτήν. Η θεωρία της αξίας στον Μαρξ είναι μια πρακτική κριτική σε αυτό τον «εξελικτισμό». Το κεφάλαιο κινητοποιεί συνεχώς τις δυνάμεις της επιστήμης και της τεχνολογίας για να μειώσει τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας για τη παραγωγή του εμπορεύματος, ενώ ταυτόχρονα αρνείται πεισματικά να υπολογίζει τον κοινωνικό πλούτο βάσει κάποιου άλλου μέτρου πέραν του χρόνου εργασίας. Γι' αυτό τον λόγο οι καπιταλιστικές κρίσεις εκδηλώνονται ως κρίσεις υπερπαραγωγής και υπερσυσσώρευσης εμπορευματικών αξιών.

Το κεφάλαιο δημιουργεί τον παραγωγό-πολίτη θολώνοντας τα όρια χρόνου εργασίας και ελεύθερου χρόνου σε κάποιες κατηγορίες εργαζομένων, επιμένει όμως να επιτηρεί και να ελέγχει όχι μόνο τη διάρκεια αλλά και την ένταση του χρόνου εργασίας σε όλες τις κατηγορίες εργαζομένων και με όλα τα μέσα που διαθέτει. Η επιδοσιακή κοινωνία της κόπωσης και η κατασταλτική κοινωνία του σισύφειου μόχθου, της επισφάλειας και της ανεργίας συνυπάρχουν χωρίς η πρώτη να επισκιάζει προοδευτικά τη δεύτερη, διότι, ταυτόχρονα, η φτωχοποίηση ενισχύει τους ορατούς και αόρατους μηχανισμούς καταστολής τόσο της διαμαρτυρίας όσο και της παρόρμησης.

Το κοινό σφάλμα και των δύο προσεγγίσεων είναι ότι τοποθετούν βιαστικά κάποια νεοφανή φαινόμενα σε ένα χρονικό «μετά», αντί σε ένα χωρικό «εντός»: εντός ενός τοπίου αντιθέσεων που εμπλουτίζεται χωρίς να χάνει τα δομικά χαρακτηριστικά του.

Οι Hardt και Negri επικεντρώνονται στο να πουν τι δεν είναι το «πλήθος», παρά στο να πουν τι είναι. Δεν είναι καταρχήν ο «λαός», από τον οποίο υποτίθεται ότι εκπηγάζει η μια και αδιαίρετη εθνική κυριαρχία. Δεν είναι ο «λαός» του Hobbes που αποδέχεται και νομιμοποιεί τον απόλυτο μονάρχη, ούτε αυτός του Rousseau που διαμορφώνει μια γενική θέληση.

Το «πλήθος» δεν είναι το «βιομηχανικό προλεταριάτο», ούτε ακυρώνει την έννοια της εργατικής τάξης, σύμφωνα πάντα με τους Hardt και Negri. Αξίζει να αναφερθεί εδώ ότι το «βιομηχανικό προλεταριάτο» πάντα ήταν στην μαρξιστική σκέψη μια πολύ περιοριστική έννοια για να είναι ταυτόσημη με την έννοια της εργατικής τάξης. Μόνο στον ιταλικό εργατισμό το βιομηχανικό προλεταριάτο ταυτιζόταν με την εργατική τάξη. Ο ίδιος ο Negri συνέβαλε παλαιότερα σε αυτή την περιοριστική και προφανώς λανθασμένη αντίληψη της εργατικής τάξης.

Μήπως το «πλήθος» είναι, λοιπόν, το σύγχρονο προλεταριάτο του παγκοσμιοποιημένου εμπορεύματος που περιλαμβάνει και τον πνευματικό παραγωγό-πολίτη της άυλης παραγωγής; Αν ναι, είναι δύσκολο να αντιληφθεί κανείς τη φιλοσοφική καινοτομία του «πλήθους». Απλώς, ο Negri με τη συμβολή του Hardt διορθώνει ένα δικό του παλαιότερο σφάλμα, εγκαταλείποντας το εννοιολογικό πλαίσιο του ιταλικού εργατισμού.

Αφού κοινωνιολογικά η έννοια του «πλήθους» δεν είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική, αξίζει να διερωτηθούμε αν συμβάλλει στη διαμόρφωση στρατηγικής υπέρβασης της καπιταλιστικής κοινωνίας.

Όπως δηλώνει και ο υπότιτλος του, το Πλήθος, Πόλεμος και δημοκρατία στην εποχή της αυτοκρατορίας είναι η συνέχεια της Αυτοκρατορίας. Στην «αυτοκρατορία», το σύστημα παγκόσμιας κυριαρχίας παραπέμπει σε ένα ευέλικτο και συνεχώς

μεταλλασσόμενο σύστημα δικτύων, παρά σε χώρο και έδαφος. Θα έλεγε κανείς ότι μοιάζει περισσότερο με ιστό αράχνης παρά με τον κυψελοειδή και κατακερματισμένο χώρο των εθνικών κρατών. Το δίκτυο της αυτοκρατορικής κυριαρχίας είναι ακέφαλο και χωρίς σταθερό κέντρο. Τα εθνικά κράτη, ακόμη και τα ισχυρά ιμπεριαλιστικά κράτη, φθίνουν στη νέα τάξη πραγμάτων. Το «σκληρό» έδαφος της κρατικής κυριαρχίας εξαϋλώνεται προοδευτικά στην «αέρινη» κυριαρχία των δικτύων. Οι έκνομες μεταγωγές της CIA, με τα στρατόπεδα εγκλεισμού και τα αεροδρόμια σε διάφορες χώρες του διεθνούς της δικτύου, είναι ένα καλό παράδειγμα αυτής της αυτοκρατορικής κυριαρχίας. Η ρευστότητα αυτού του δικτύου προκύπτει από τη δυνατότητα να αντικαθίστανται τόσο οι συνεργαζόμενες υπηρεσίες και χώρες όσο και οι χρησιμοποιούμενες υποδομές για να διαφεύγουν την προσοχή και το νόμο.

Το πλήθος συναρθρώνεται με αυτή την υποτιθέμενη μεταμοντέρνα πραγματικότητα της σύγχρονης αυτοκρατορικής κυριαρχίας. Σε αυτή την απο-εδαφικοποιημένη και «ρευστή» κυριαρχία αντιστοιχείται το παγκόσμιο δίκτυο των πληθυντικών αντιστάσεων του κινήματος κατά της παγκοσμιοποίησης.

Αν όμως το έθνος-κράτος είναι πλέον μια σκιά του παρελθόντος, ένα ιστορικό κατάλοιπο, η πολιτική σε εθνικό επίπεδο χάνει τη σημασία της. Η πολιτική του πλήθους πρέπει λοιπόν να προσαρμοστεί με τη νέα απο-εθνικοποιημένη πραγματικότητα και να συγχρονιστεί αντιπαραθετικά απευθείας με την παγκόσμια ή αυτοκρατορική κυριαρχία.

Με αυτή την ανάγνωση της πραγματικότητας, πώς η πολιτική να μην παλινδρομήσει σε μια προνεωτερική διατύπωση ηθικών αιτημάτων; Πώς να τα βάλει κανείς με απρόσωπα και ακέφαλα δίκτυα, γυρνώντας την πλάτη στους πολιτικούς ρυθμούς, περιοδικότητες και επικαιρότητες που ακόμη καθορίζονται κυρίως σε εθνικό επίπεδο: εκλογικές αναμετρήσεις, κοινοβουλευτικές αντιπαραθέσεις, κυβερνητικές αποφάσεις, κομματικές διαμάχες κ.λπ.;

Η πολιτική πράξη είναι η ηθική εγγεγραμμένη σε ένα στρατηγικό ορίζοντα. Όταν χαθεί ο στρατηγικός ορίζοντας, μένει μόνο η ηθική χωρίς πολιτική, δηλαδή η «χριστιανική αγάπη» που συνοψίζεται σε «δελτία παραπόνων» κατά το πρότυπο των cahiers de doléances που συλλέγονταν στην προεπαναστατική Γαλλία από τον βασιλιά Λουδοβίκο ΙΣΤ΄ και μεταρρυθμιστικές προτάσεις ήπιου χαρακτήρα για την αποτροπή του πολέμου, την καταπολέμηση της φτώχειας, την αποκατάσταση της δικαιοσύνης κ.λπ.

Παράπονα, ευχολόγια και εν τέλει ελπίδα στην εκπλήρωση της θεολογικής προφητείας: «[...] οι εκπληκτικές συγκεντρώσεις παραπόνων και μεταρρυθμιστικών προτάσεων πρέπει κάποια στιγμή να μετασχηματιστούν από ένα ισχυρό συμβάν, από ένα ριζοσπαστικό εξεγερτικό αίτημα. Μπορούμε ήδη να αναγνωρίσουμε ότι σήμερα ο χρόνος είναι διχασμένος ανάμεσα σε ένα παρόν ήδη νεκρό και ένα μέλλον ήδη ζωντανό – και η άβυσσος που χαίνει ανάμεσα τους γίνεται τεράστια. Εν καιρώ, ένα συμβάν θα μας εκτοξεύσει σαν βέλος σε αυτό το ζωντανό μέλλον. Αυτή θα είναι η πραγματική πολιτική πράξη αγάπης»(6).

Στην πραγματικότητα, η «άβυσσος που χαίνει» συνίσταται στο στρατηγικό κενό ανάμεσα στην ήπια μεταρρυθμιστική πρόταση-ευχολόγιο (π.χ. να ενισχυθεί η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ εις βάρος του Συμβουλίου Ασφαλείας) και το επαναστατικό πρόταγμα της απελευθέρωσης από τα δεσμά της εκμετάλλευσης και της βίας.

Επιστροφή στην εργατική τάξη

Αφού το «πλήθος» είναι κοινωνιολογικά μετέωρο, στρατηγικά κενό και ως εκ τούτου φιλοσοφικά ανυπόστατο, η επιστροφή στην «εργατική τάξη» φαίνεται αναγκαία.

Το ερώτημα είναι σε ποια «εργατική τάξη»: Σε αυτή του Κομμουνιστικού Μανιφέστου ή σε αυτή του Κεφαλαίου; Δεν είναι η ίδια.

Στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο το «προλεταριάτο» έχει τον αέρα

πρίμα και τα πανιά γεμάτα. Ενώ οι παραγωγικές σχέσεις συγκρούονται με τις παραγωγικές δυνάμεις και οι κρίσεις υπερπαραγωγής γίνονται όλο και πιο οξείες, το προλεταριάτο καθίσταται όλο και πιο πολυπληθές, όλο και πιο συγκεντρωμένο σε μεγάλες μονάδες παραγωγής, όλο και πιο συνειδητό, όλο και πιο απειλητικό για την αστική τάξη, που κατασκευάζει η ίδια το κοινωνικό όπλο της καταστροφής της.

Αυτός ο αισιόδοξος εξελικτισμός βασίζεται σε αναπόδεικτες εξισώσεις: Ο αριθμός δεν ισούται με τη συνείδηση και γενικότερα η κοινωνική πραγματικότητα δεν ισούται με την πολιτική πράξη. Η τελευταία δεν ακολουθεί βιολογικού τύπου κύκλους. Δεν κοκκινίζει όπως το μήλο στη μηλιά. Άλλωστε, αυτός ο εξελικτισμός διαψεύδεται από τα ίδια τα γεγονότα. Οι ανησυχίες του Χέγκελ για ένα λαό που γίνεται «πλέμπα» είναι, σαφώς, πιο επίκαιρες. Η φτωχοποίηση, η απώλεια της αίσθησης του δικαίου, η πληγωμένη αξιοπρέπεια όταν κάποιος δεν μπορεί να επιβιώσει από τη δουλειά του δημιουργούν μια «πλέμπα» που διευκολύνει ακόμη περισσότερο την συγκέντρωση του πλούτου σε λίγα χέρια και επισπεύδει την κοινωνική παρακμή. Τις ίδιες ανησυχίες συμμερίζονται η Hanna Arendt, ο Walter Benjamin και ο Daniel Bensaid. Η ταξική συνείδηση είναι δυνατό να οπισθοδρομήσει και να πνίξει την τάξη στη «μάζα».

Πρέπει λοιπόν να επιστρέψουμε στην εργατική τάξη του Κεφαλαίου. Πρόκειται εκ πρώτης όψεως για παράδοξη δήλωση, διότι, όπως είναι ευρέως γνωστό, το κεφάλαιο για τις τάξεις στο Κεφάλαιο περιλαμβάνει μιάμιση σελίδα. Ο θάνατος δεν επέτρεψε στον Μαρξ να το ολοκληρώσει. Ωστόσο, το Κεφάλαιο περιλαμβάνει και στους τρεις θεωρητικούς του τόμους μερικές εκατοντάδες σελίδες σχετικές με το θέμα των κοινωνικών τάξεων.

Καταρχήν ξεκαθαρίζει με τον πιο πλήρη τρόπο το θέμα της αξίας και της υπεραξίας, ενώ στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο το «κόστος παραγωγής» συγχέεται ακόμη με την αξία του εμπορεύματος. Το ίδιο το κεφάλαιο είναι μια σύνθετη έννοια που συνοψίζεται σε μια τριπλή διαδικασία αξιοποίησης ή πολλαπλασιασμού της αξίας

διαμέσου της παραγωγής υπεραξίας, συσσώρευσης της αξίας διαμέσου της παραγωγικής επένδυσης μέρους της υπεραξίας και πραγματοποίησης της αξίας διαμέσου της πώλησης των εμπορευμάτων και την μετατροπή τους σε χρήμα.

Το κεφάλαιο είναι μια διττή κοινωνική σχέση: μια σχέση ισοότητας διότι ο πωλητής και ο αγοραστής των εμπορευμάτων ανταλλάσσουν εμπορεύματα ισοδύναμης αξίας σε μια εκούσια συναλλαγή και μια σχέση ανισότητας διότι κάποιοι (όχι όλοι) μισθωτοί εργάτες παράγουν με την εργασία τους μια εμπορευματική αξία μεγαλύτερη από την αξία των εμπορευμάτων που μπορούν να αγοράσουν με τον μισθό τους. Ο Μαρξ ονομάζει αυτή τη διαφορά (τη διαφορά ανάμεσα στην παραχθείσα αξία και την αξία που επιστρέφεται στους εργάτες ως μισθός για την αγορά της εργατικής τους δύναμης) υπεραξία. Η υπεραξία αντιστοιχεί στο συνολικό κέρδος που οι καπιταλιστές ιδιοποιούνται σε κάθε παραγωγική διαδικασία. Η σχέση της υπεραξίας (Y) ως προς την αξία της εργατικής δύναμης (τον μισθό: M) ή Y/M ονομάζεται ποσοστό υπεραξίας ή ποσοστό εκμετάλλευσης.

Η εκμετάλλευση παραπέμπει στον κεντρικό πυρήνα μιας άνισης κοινωνικής σχέσης: Η κοινωνική τάξη που εκμεταλλεύεται την άλλη ονομάζεται κεφαλαιοκρατική. Η τάξη που τυγχάνει εκμετάλλευσης ονομάζεται εργατική. Ωστόσο, υπάρχουν κεφαλαιοκράτες που δεν διαθέτουν μέσα παραγωγής αξίας και υπάρχουν μισθωτοί εργάτες που εργάζονται σε διαδικασίες που δεν παράγουν αξία, συνεπώς ούτε και υπεραξία. Πρόκειται για μια μερίδα του πληθυσμού που ασχολείται με τη διαδικασία «κυκλοφορίας» της αξίας.

Ο Μαρξ ονομάζει διαδικασία κυκλοφορίας της αξίας την απλή αλλαγή μορφής της αξίας από εμπόρευμα σε χρήμα και από χρήμα σε εμπόρευμα. Ένα αμιγώς εμπορικό κεφάλαιο π.χ. δεν απασχολεί εργάτες που παράγουν αξία ή υπεραξία, γιατί η εργασία τους υπηρετεί την κυκλοφορία της αξίας. Ο έμπορος-κεφαλαιοκράτης πουλά μια υπηρεσία στον δραστήριο παραγωγικά κεφαλαιοκράτη που συνίσταται στην συντόμευση του χρόνου κυκλοφορίας των

εμπορευμάτων του, των οποίων η αξία, όσο είναι εγκλωβισμένη στη σφαίρα της κυκλοφορίας, δεν μπορεί να επενδυθεί στη παραγωγική διαδικασία της αξίας. Το εμπορικό κέρδος είναι συνεπώς μέρος της υπεραξίας ή του κέρδους της παραγωγικής δραστηριότητας. Ο μισθός των εργαζομένων στο εμπόριο είναι μέρος της συνολικής παραχθείσας αξίας. Συμβάλλει έμμεσα στην παραγωγή αξίας και υπεραξίας επιτρέποντας την συντόμευση του χρόνου κυκλοφορίας των εμπορευμάτων που είναι αδρανής χρόνος ως προς την παραγωγή αξίας. Η εργασία στη σφαίρα της κυκλοφορίας επιτρέπει την αύξηση της συνολικής αξίας που μπορεί να επενδυθεί παραγωγικά(7).

Η σχέση εκμετάλλευσης είναι κεντρικής σημασίας στη συγκρότηση των σύγχρονων κοινωνικών τάξεων, όχι όμως γιατί όποιος δεν παράγει άμεσα υπεραξία αποκλείεται από την εργατική τάξη και όποιος δεν ιδιοποιείται άμεσα υπεραξία αποκλείεται από την κεφαλαιοκρατική.

Το γεγονός ότι το κεφάλαιο για τις κοινωνικές τάξεις είναι το τελευταίο της αναπαραγωγικής διαδικασίας του Κεφαλαίου, της διαδικασίας του όλου (τρίτος τόμος), που ενώνει την παραγωγική διαδικασία (πρώτος τόμος) και τη διαδικασία της κυκλοφορίας (δεύτερος τόμος), λέει κάτι από μόνο του. Οι κοινωνικές τάξεις δεν ορίζονται στην παραγωγή αλλά στην αναπαραγωγική διαδικασία του κεφαλαίου. Ο μισθωτός εργάτης του εμπορικού κεφαλαίου παράγει έμμεσα υπεραξία, ο έμπορος κεφαλαιοκράτης ιδιοποιείται έμμεσα υπεραξία. Και οι δύο είναι εξίσου αναγκαίοι στην αναπαραγωγική διαδικασία του κεφαλαίου με τον παραγωγικό εργάτη και τον δραστήριο στην παραγωγή κεφαλαιοκράτη.

Οι ταξικές σχέσεις στον Μαρξ συγκροτούνται αντιπαραθετικά μέσα στη διαδικασία αναπαραγωγής του κεφαλαίου. Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι η πωλήτρια στο ταμείο της υπεραγοράς ανήκει στην εργατική τάξη. Δεν μπορούμε ωστόσο να πούμε το ίδιο για τον μάνατζερ ενός εργοστασίου που, ο ίδιος δεν διαθέτει μέσα παραγωγής και τον οποίο η εθνική στατιστική καταγράφει ως

μισθωτό. Τον καταγράφει με τον ίδιο ακριβώς τρόπο όπως καταγράφει τον μισθωτό εργάτη που δουλεύει στον ιμάντα παραγωγής του ίδιου εργοστασίου. Η εργασία του πρώτου, ωστόσο, συνίσταται στην μεγιστοποίηση της άντλησης υπεραξίας διαμέσου μιας «ορθολογικής διαχείρισης» που περιλαμβάνει την επιτήρηση του δεύτερου. Ο «μισθός» και τα ωφελήματα του μάνατζερ τείνουν να αυξάνονται ή να μειώνονται μαζί με την υπεραξία, ενώ, δεδομένης της συνολικά παραγόμενης αξίας, όταν αυξάνεται η υπεραξία μειώνεται υποχρεωτικά ο μισθός.

Ο Μαρξ δεν διατυπώνει θετικά κοινωνιολογικά κριτήρια για την κατάταξη του ενός ή του άλλου εργαζόμενου στην εργατική τάξη. Ελάχιστα ενδιαφέρεται για μια αυστηρή, ταξινομικού τύπου, ένταξη στην μια ή την άλλη τάξη. Δεν ενδιαφέρεται ούτε για τις γκρίζες ζώνες που σίγουρα υπάρχουν. Εξερευνά το κοινωνικό τοπίο μιας σύγκρουσης, δηλαδή μιας κοινωνικά συγκρουσιακής σχέσης ανάμεσα στους δύο αντίθετους πόλους της καπιταλιστικής κοινωνίας.

Οι δημόσιοι υπάλληλοι συμμετέχουν στην αναπαραγωγική διαδικασία του κεφαλαίου, αφού δεν νοείται καπιταλισμός χωρίς κράτος. Το εισόδημά τους προέρχεται από τη φορολογία. Η θέση του κάθε δημόσιου υπαλλήλου στην κοινωνική συγκρουσιακή σχέση διαφέρει ανάλογα με το συγκεκριμένο του ρόλο στην δημόσια υπηρεσία. Ιδιοποιείται ή παράγει έμμεσα υπεραξία; Κάποιων ο ρόλος προσομοιάζει με αυτόν του μάνατζερ της ιδιωτικής επιχειρηματικής δραστηριότητας, κάποιων άλλων με αυτόν της εργάτριας στην ταμιακή μηχανή. Η γκρίζα ζώνη στο ενδιάμεσο της ιεραρχίας στους μηχανισμούς της δημόσιας υπηρεσίας υπάρχει, αλλά δεν ακυρώνει την συγκρουσιακή σχέση.

Αυτή η ταξική συγκρουσιακή σχέση έχει τις ρίζες της στις κοινωνικές διαδικασίες παραγωγής και αναπαραγωγής της αξίας. Παραπέμπει δηλαδή σε ένα αντικειμενικό υπόβαθρο, το οποίο ωστόσο αποκαλύπτεται από μια επιστημονική προσέγγιση της κοινωνικής πραγματικότητας.

Από το πρώτο κιόλας κεφάλαιο του πρώτου τόμου του Κεφαλαίου, ο Μαρξ δίνει έμφαση στην αδιαφάνεια των κοινωνικών σχέσεων στον καπιταλισμό. Η αξία και η υπεραξία είναι κοινωνικές πραγματικότητες. Δεν είναι πράγματα τα οποία μπορεί κανείς να δει με τα μάτια ή να τα αγγίξει με τα χέρια. Αυτός είναι ο λόγος που το εμπόρευμα είναι ένα «αισθητό-υπεραισθητό» πράγμα. Ως αξία χρήσης είναι ένα αντικείμενο όπως όλα τα άλλα. Ως αξία, όμως, είναι αδιαφανές και μυστήριο.

Ο δουλοπάροικος γνωρίζει πολύ καλά ότι αυτός παρήγαγε το υπερπροϊόν. Όταν π.χ. κάποιες μέρες της εβδομάδας εργάζεται σε χωράφια τη σοδειά των οποίων ιδιοποιείται ο φεουδάρχης, ή όταν ο τελευταίος αποσπά μέρος της σοδειάς με τη συμβολική ή πραγματική βία του σπαθιού του, δεν χρειάζεται καμιά σκέψη σχετικά με την προέλευση του υπερπροϊόντος. Ποιο μέρος, όμως, της εργάσιμης μέρας αντιστοιχεί με την αναγκαία εργασία και ποιο με την υπεραξία; Από ποιους παράγοντες καθορίζεται το κέρδος; Από τον κίνδυνο μήπως που ο καπιταλιστής αναλαμβάνει όταν επενδύει; Από τον χρόνο γενικά και όχι από τον χρόνο εργασίας; Δεν προκύπτει τόκος από την παρέλευση του χρόνου; Βάζω τα χρήματά μου σε τοκοφόρο λογαριασμό και περιμένω απλώς να περάσει ο χρόνος. Άλλωστε, κάθε περιπτεράς γνωρίζει ότι ζητά μεγάλο ποσοστό κέρδους για τα προϊόντα που δεν πουλά και τόσο συχνά. Πώς ο χρόνος κυκλοφορίας (π.χ. αναμονής μέχρι να πουληθεί το προϊόν) «προσθέτει» στην αξία;

Κάτω από τη γενική επικεφαλίδα «φετιχισμός», ο Μαρξ αναλύοντας το εμπόρευμα μας εισάγει στην τέχνη της μεταμφίεσης. Η τιμή δεν είναι απλώς η φαινομενική μορφή της αξίας. Είναι ταυτόχρονα και η μάσκα της. Η αξία (ο κοινωνικά αναγκαίος χρόνος εργασίας για την παραγωγή του εμπορεύματος) κρύβεται μέσα στην τυχαιότητα των διακυμάνσεων των τιμών, δηλαδή μέσα στο εκτυφλωτικό φως του «φαίνεσθαι». Η υπεραξία κρύβεται πίσω από τις πολλαπλές μάσκες του κέρδους μιας παραγωγικής διαδικασίας: κέρδος της παραγωγικής επιχείρησης, τόκος, μέρισμα, εμπορικό κέρδος, γαιοπρόσοδος...

Οι μάσκες, όμως, είναι εγγενείς στις καπιταλιστικές σχέσεις

παραγωγής. Η Ιρανική γυναίκα βγάζει σήμερα τη μαντίλα. Η Σαουδαράβισσα γυναίκα μπορεί αύριο να βγάλει τον φερετζέ. Η αξία και η υπεραξία δεν μπορούν να εμφανιστούν χωρίς τις μάσκες τους. Το «φαινόμενο» (η τιμή, το κέρδος κ.λπ.), όταν κατανοηθεί, δεν είναι επουσιώδες. Είναι το «φαίνεσθαι» της ουσίας (αξία, υπεραξία), διότι είναι ο αναγκαίος και αποκλειστικός τρόπος εξωτερίκευσής της.

Η αδιαφάνεια των κοινωνικών σχέσεων είναι ένας πραγματικός κοσμικός σκοταδισμός που καθιστά τον θρησκευτικό σκοταδισμό λιγότερο αναγκαίο. Στη θρησκεία, το αποκύημα της ανθρώπινης φαντασίας αποκτά ανεξάρτητη υπόσταση για να καθυποτάξει τον άνθρωπο. Στις σύγχρονες κοινωνικές σχέσεις, τα προϊόντα της καπιταλιστικής παραγωγής αυτονομούνται από τους παραγωγούς και συνάπτουν προσωπικές σχέσεις μεταξύ τους καθυποτάσσοντας έτσι τους πρώτους. Με άλλα λόγια, η δια-υποκειμενικότητα των ανθρώπινων οικονομικών σχέσεων χάνεται διότι οι σχέσεις αυτές διαμεσολαβούνται από τα προϊόντα της εργασίας τους, που συναντώνται στην αγορά ως εμπορεύματα για να εμπλακούν εκεί σε έναν σιωπηλό διάλογο. Το κάθε εμπόρευμα διεκδικεί μια τιμή την οποία το χρήμα, ως το καθολικό εμπόρευμα, μπορεί να αμφισβητήσει.

Ο διάλογος των εμπορευμάτων μοιάζει με τον πλατωνικό διάλογο στον οποίο ο Σωκράτης, ως η ενσάρκωση της λογικής, απαξιώνει το επιχείρημα του συνομιλητή του υποχρεώνοντάς τον να αναγνωρίζει τα όριά του. Ο συνομιλητής αναγκάζεται έτσι να αναθεωρήσει ή να εγκαταλείψει τον επιχείρημά του. Η κριτική του χρήματος, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο, συρρικνώνει παραγωγικές δραστηριότητες και κλείνει επιχειρήσεις για να ευνοήσει άλλες. Με τον ίδιο τρόπο που ο Σωκράτης ρυθμίζει το έλλογο επιχείρημα, το χρήμα ρυθμίζει τον καταμερισμό της εργασίας στην καπιταλιστική κοινωνία. Βέβαια, ο Σωκράτης επικαλείται τη λογική. Το χρήμα, ως γενικό ισοδύναμο της αξίας, επικαλείται το «νόμο του προφήτη»: το κέρδος.

Επειδή τα πράγματα συνομιλούν σαν πρόσωπα, τα πρόσωπα

τυγχάνουν μεταχείρισης σαν πράγματα. Στο συνεχή «αυθόρμητο» επαναπροσδιορισμό του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, ο εργάτης μεταφέρεται από τον ένα κλάδο στο άλλο, επαγγέλματα διαγράφονται, θέσεις εργασίας εξαφανίζονται. Το σκεπτόμενο υποκείμενο είναι η ίδια η κοινωνική σχέση, δηλαδή το κεφάλαιο, ενώ το άτομο μειώνεται σε απλό εργαλείο της.

Ο ευμετάβλητος κόσμος των ανθρώπινων υποθέσεων και ο φυσικός κόσμος πέραν της ανθρώπινης θέλησης συγχέονται μεταξύ τους. Οι νόμοι του κεφαλαίου, αν και προϊόντα της ανθρώπινης ιστορίας, εμφανίζονται στον εργάτη, του οποίου η καθημερινότητα καθορίζεται από αυτούς όσο και από το νόμο της βαρύτητας, σαν φυσικοί νόμοι ανεξάρτητοι από την ανθρώπινη βούληση. Αυτός είναι ο λόγος που οι εργάτες στο «αδιάκοπο βάλς των εμπορευμάτων, ζουν την ύπαρξή τους με παραισθησιακό τρόπο, σαν ένα όνειρο κατά τη διάρκεια της μέρας, και διασπώνται οι ίδιοι σε καταπονημένα όντα, που συχνά συνθλίβονται από τις εργασιακές σχέσεις και σαρώνονται από τα γεγονότα, και σε πιστούς που ασκούν τη λατρεία του εμπορεύματος στους διάφορους ναούς του(8)».

Στο σκοτάδι των φετίχ και των παραισθήσεων μιας κοσμικής καθημερινής θρησκείας καμιά αυθόρμητη καπιταλιστική ανάπτυξη δεν οδηγεί στη συγκρότηση της εργατικής τάξης ως υποκειμένου. Τα κοινωνικά δεδομένα είναι αντικειμενικά, αλλά οι αλλοτριωμένες μορφές συνείδησης που τα ίδια τα δεδομένα δημιουργούν, δεν επιτρέπουν την συγκρότηση της εργατικής τάξης, ως μιας τάξης που γνωρίζει εαυτό ως ενότητα. Το υποκείμενο είναι μια συμπεριληπτική ταυτότητα. Είναι δηλαδή η υπαγωγή των πολλών στο ένα.

Οι Hardt και Negri επαγγέλλονται μια νέα κοινωνική σάρκα «γεμάτη ζωή» που «αρνείται την οργανική ενότητα του σώματος». Ωστόσο, η σάρκα εκτός της οργανικής ενότητας του σώματος είναι σαν κι' αυτή που πωλείται στα κρεοπωλεία. Όσο η κοινωνική σάρκα παραμένει κατακερματισμένη, τρέφει ξένους οργανισμούς, ανακυκλώνεται σε νέα υποβαθμισμένα επαγγέλματα, μπαίνει στο ψυγείο ή την κατάψυξη για ενδεχόμενη μελλοντική χρήση,

εξάγεται και εισάγεται, αναλώνεται στην κατασκευή των γηπέδων του Κατάρ...

Πώς συγκροτείται το κοινωνικό υποκείμενο; Η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων μπορεί να είναι ευνοϊκή ή δυσμενής στην συγκρότησή του, δεν είναι όμως ποτέ επαρκής. Το κοινωνικό υποκείμενο συγκροτείται μέσα και από την πολιτική. Προϋποθέτει δηλαδή μια πολιτική διαμεσολάβηση που το κατασκευάζει. Αρκεί να διαβάσει κανείς το κλασικό βιβλίο του Edward-Palmer Thomson Συγκρότηση της αγγλικής εργατικής τάξης(9) για να το διαπιστώσει.

Όπως ο Σεραφείμ Σαυροειδής(10) πολύ εύστοχα επιχειρηματολογεί, ποτέ δεν υπήρξε μια χρυσή εποχή για τη συγκρότηση της εργατικής τάξης ως υποκειμένου, ποτέ δεν υπήρξε τέτοια ομοιογένεια στην απασχόληση που να οδηγεί αυθόρμητα στη διαμόρφωση ταυτότητας. Η εργατική τάξη ως υποκείμενο δεν είναι λιγότερο «κατασκευή» απ' ό,τι το έθνος του Benedict Anderson ή του Jürgen Habermas. Το έθνος κατασκευάζεται από τους κρατικούς μηχανισμούς, τους ιστορικούς, τους γλωσσολόγους, την εκπαίδευση, τις γενιές που υπηρέτησαν στον στρατό, τους απελευθερωτικούς αγώνες, τους πολέμους. Το ίδιο και η εργατική τάξη: κατασκευάζεται από τα πολιτικά κόμματα που θέλουν να την εκπροσωπήσουν, από τα απεργιακά κινήματα και τους ταξικούς αγώνες, από μνήμη, από λέξεις που εμπεδώνονται κοινωνικά (εκμετάλλευση, υπεραξία, καπιταλισμός κ.λπ.) και που περιλαμβάνουν και το όνομά της στον ενικό: «εργατική τάξη» ή «προλεταριάτο» αντί «υποτελή στρώματα», «εργαζόμενοι», «καταπιεσμένοι», «φτωχοί». Η συνείδηση του υποκειμένου είναι η ενική εκδοχή του πολλαπλού, δηλαδή η συνείδηση της ταυτότητας μέσα στη διαφορετικότητα.

Κοινωνία και πολιτική. Ο παράκαιρος χαρακτήρας της επανάστασης

Η πολιτική αντιστοιχεί στις κοινωνικές πραγματικότητες, αλλά δεν συντονίζεται αυτόματα μαζί τους. Πολιτική και κοινωνία έχουν τους δικούς τους ιδιαίτερους χρόνους ή ρυθμούς. Ο Karl

Καουτσκυ του 1906 (όχι του 1917) δημοσίευσε ένα εμβληματικό άρθρο με τον τίτλο *Der Amerikanische Arbeiter*(11) («Ο Αμερικανός Εργάτης») στο περιοδικό της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας *Die Neue Zeit*: Εξηγεί την πολιτική καθυστέρηση της αμερικανικής εργατικής τάξης σε σχέση με τη ρωσική, παρά το γεγονός ότι οι παραγωγικές δυνάμεις στις ΗΠΑ είναι πολύ πιο ανεπτυγμένες απ' ό,τι στη Ρωσία. Η πολιτική συνείδηση δεν αντανακλά πιστά την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, όπως, άλλωστε, τεκμηριώνουν τα σοβιέτ της Πετρούπολης του 1905. Σύμφωνα με τον Καουτσκυ, η παράλληλη ανάπτυξη συνείδησης και παραγωγικών δυνάμεων δεν είναι παρά μια αυθαίρετη υπόθεση του δογματικού μαρξισμού.

Αυτή η σχετική ασυμφωνία ή αυτονομία ρυθμών μεταξύ πολιτικής συνείδησης και κοινωνικής πραγματικότητας αναπτύσσεται βέβαια πολύ περισσότερο από τον Τρότσκι, στον οποίο συναρθώνεται και με την θεωρία του για την «συνδυασμένη και άνιση ανάπτυξη»(12) σε παγκόσμια κλίμακα, καθώς και με την «διαρκή επανάσταση»(13) που έλκει την καταγωγή της από κάποιες αρχικές σκέψεις του Ferdinand Lassalle σχετικά με τις επαναστάσεις του 1848 (που κοινοποίησε στον Μαρξ), καθώς βέβαια και από τον ίδιο τον Μαρξ.

Τα προσχέδια απαντητικής επιστολής του Μαρξ στη Vera Zasoulitch(14) του 1881 έχουν ανεκτίμητη αξία γιατί αμφισβητούν την ιδέα μιας ιστορικής κανονικότητας καθ' εικόνα και ομοίωση της ευρωπαϊκής εμπειρίας. Στο πλαίσιο μιας άνισης και συνδυασμένης ανάπτυξης, σύμφωνα με τον Μαρξ, μια σοσιαλιστική επανάσταση είναι δυνατή και επιθυμητή, έστω κι αν οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής είναι εντελώς υπανάπτυκτες, όπως στη Ρωσία εκείνης της εποχής.

Συνεπώς, όχι μόνο η πολιτική εντάσσεται σε μια σχετικά αυτόνομη χρονικότητα, αλλά και η επαναστατική κρίση δεν έχει προκαθορισμένο ραντεβού με την Ιστορία. Όπως σημειώνει ο Daniel Bensaïd(15), η επανάσταση δεν έρχεται ποτέ στην ώρα της και από μια άποψη είναι πάντα πρώιμη. Το μήλο ωριμάζει στην ώρα του, στο πλαίσιο ενός λίγο ή πολύ προβλέψιμου

εποχικού κύκλου. Όμως, η Ιστορία δεν κάνει κύκλους ούτε και επαναλαμβάνεται, όπως πολύ σωστά διαπίστωσε ο Χέγκελ. Η επανάσταση είναι πάντα και εξ ορισμού παράκαιρη, γιατί αλλιώς θα «υποβιβαζόταν» σε μια απλή «πιστοποίηση» ενός τέλους και μιας νέας αρχής στην κανονική και άρα προβλέψιμη πορεία της Ιστορίας.

Οι επαναστάσεις της εποχής μας (η Γαλλική, η Ελληνική, αυτές του 1848, η Ρωσική κ.λπ.) δεν ήταν όμως «πιστοποιήσεις». Ήταν κοινωνικές τελικές μάχες απρόβλεπτης έκβασης, στις οποίες υπήρξαν νικητές και ηττημένοι.

Συνεπώς, αν ο «υποκειμενικός παράγοντας» είναι υπανάπτυκτος σε σχέση με τις «αντικειμενικές συνθήκες» δεν φταίνει γι' αυτό οι αντικειμενικές συνθήκες. Φταίει ο ίδιος ο «υποκειμενικός παράγοντας» για το πως ανέλυσε και πως εσωτερίκευσε τα γεγονότα. Πώς αλλιώς να ερμηνεύσει κανείς το γεγονός ότι στη Γαλλία, τώρα, η ριζοσπαστική Αριστερά διεκδικεί με αξιώσεις την κυβερνητική εξουσία, ενώ στη γειτονική Ιταλία είναι σχεδόν ανύπαρκτη;

Το κίνημα κατά της παγκοσμιοποίησης συσώρευσε εμπειρίες και επιτυχίες (κυρίως συμβολικές) μέσα στη δεκαετία του 2000, τις οποίες όμως δεν ήξερε πώς να αξιοποιήσει. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η δράση του στόχευε κυρίως την «αυτοκρατορία» και όχι το έθνος-κράτος, που παραμένει το κατεξοχήν πεδίο της πολιτικής. Βέβαια, το τελευταίο δεν είναι το μόνο πεδίο της πολιτικής. Η πολιτική δράση δεν μπορεί να αγνοεί ούτε το περιφερειακό επίπεδο (την Ε.Ε. στη «γειτονιά» μας) ούτε το παγκόσμιο. Το εθνικό, το περιφερειακό και το παγκόσμιο δεν αλληλοεπιδρούν απλώς. Συναρθρώνονται οργανικά μεταξύ τους με τέτοιο τρόπο που δεν είναι δυνατό να αφήσει κανείς το περιφερειακό και το παγκόσμιο επίπεδο για κάποιο «μετά». Η πολιτική για έναν άλλο κόσμο και μια άλλη Ευρώπη δεν ακολουθεί χρονικά την πολιτική για μια άλλη Ελλάδα. Οφείλουν να συναρθρώνονται οργανικά μεταξύ τους, αφού η παγκοσμιοποίηση δεν κατέργησε τα εθνικά κράτη, αλλά καθιέρωσε νέες ιεραρχίες,

αλληλεξαρτήσεις και συσχετισμούς δυνάμεων μεταξύ τους, αλλοιώνοντας την ίδια την έννοια της κρατικής κυριαρχίας. Στην ζώνη ευρώ η νομισματική κυριαρχία αφαιρείται από όσα κράτη συμμετέχουν.

Η έμφαση στα τρία πεδία του κινήματος κατά της παγκοσμιοποίησης ήταν όμως θνησιγενής, όπως καταδεικνύει και η ελληνική εμπειρία. Με την οικονομική κρίση του 2008 και τα μνημόνια, οι πολιτικές οργανώσεις και τα στελέχη του κινήματος κατά της παγκοσμιοποίησης στην Ελλάδα συντονίζονται με τα κοινωνικά κινήματα κατά των μνημονίων και των ακραίων πολιτικών λιτότητας που επιβάλλουν. Το θεσμικό εργατικό κίνημα ήταν το πρώτο που κινητοποιήθηκε(16). Έκανε αισθητή τη παρουσία του, όχι μόνο με διαμαρτυρίες και διαδηλώσεις, αλλά και με σειρά γενικών απεργιών ανοίγοντας τον δρόμο και σε άλλα κινήματα διαμαρτυρίας και κοινωνικής αλληλεγγύης: αγανακτισμένοι, κοινωνικά ιατρεία, κοινωνική κουζίνα, κίνημα «δεν πληρώνω» κ.λπ.

Όλη αυτή η κοινωνική κινητοποίηση δεν μπόρεσε όμως να θέσει τέρμα στις μνημονιακές πολιτικές και να εμποδίσει τις διαδικασίες αντι-μεταρρύθμισης και κοινωνικής οπισθοδρόμησης. Η κοινωνική διαμαρτυρία και κινητοποίηση συνειδητοποίησε την ανάγκη πολιτικής εκπροσώπησής της, με σκοπό την κατάληψη της πολιτικής εξουσίας. Η έμφαση των κοινωνικών δυνάμεων αντίστασης στα μνημόνια μετατοπίστηκε από το κοινωνικό στο πολιτικό πεδίο, και η πολιτική γεωγραφία στην Ελλάδα άλλαξε εν ριπή οφθαλμού. Ο ΣΥΡΙΖΑ, που συγκροτήθηκε από τον Συνασπισμό και από πολλές οργανώσεις και στελέχη της Αριστεράς και του κινήματος κατά της παγκοσμιοποίησης, κατάφερε να εκπροσωπήσει πολιτικά αυτό το κύμα αντίστασης κατά των μνημονίων.

Ως κυβέρνηση, ωστόσο, μετά από μια σύντομη αποτυχημένη διαπραγμάτευση με τους «θεσμούς», μια μικρή ομάδα γύρω από τον Αλέξη Τσίπρα υποχωρεί κατά κράτος και συνθηκολογεί αποδεχόμενη ένα νέο μνημόνιο. Πώς κάτι τέτοιο ήταν δυνατό; Όπως έλεγε ο Μαρξ, ανάμεσα στον πιστό στη γη, τον παπά και το θεό στον ουρανό, σημαντικότερος είναι ο παπάς που ως

διαμεσολαβητής ενώνει τα δύο άκρα. Ανάμεσα στο ΣΥΡΙΖΑ, τον Τσίπρα και τις κοινωνικές δυνάμεις που εκπροσωπούσε το κόμμα, ο πιο σημαντικός ήταν ο Τσίπρας. Αυτόν ήξερε το κοινωνικό σώμα που επιδίωκε την αλλαγή. Με το κόμμα δεν είχε «προσωπική» σχέση.

Φταίνει οι αντικειμενικές συνθήκες, δηλαδή η υπεροπλία του αντιπάλου; Σαφώς όχι. Οι συσχετισμοί δυνάμεων ήταν εκ των προτέρων γνωστοί. Η ενδοκομματική συναίνεση «καμιά θυσία για το ευρώ» ήταν επίσης δεδομένη. Οι «αντικειμενικές συνθήκες» δεν ήταν και τόσο αρνητικές όσο θέλει να τις παρουσιάσει η ομάδα Τσίπρα. Ιδιαίτερα μετά το θρίαμβο του Όχι στο δημοψήφισμα, η δεξιά ήταν εντελώς απονομιμοποιημένη πολιτικά και αποδιοργανωμένη σε κομματικό επίπεδο. Οι κοινωνικές δυνάμεις της Αριστεράς δήλωναν ετοιμοπόλεμες. Ο ΣΥΡΙΖΑ διέθετε τα στελέχη και την γνώση για να επιχειρήσει μια κοινωνική ριζοσπαστική αλλαγή.

Το δίλημμα λοιπόν ήταν απλό: η αποδοχή της «μοίρας», να μετατραπεί δηλαδή η Ελλάδα σε αποικία χρέους, ή η ανάληψη του κινδύνου της πλεύσης σε σχετικά αχαρτογράφητα κοινωνικά νερά. Το κόμμα ήθελε το δεύτερο. Η ηγεσία του επέλεξε το πρώτο. Το αποτέλεσμα ήταν μια ιστορική ήττα της Αριστεράς και η αποσύνθεση του παλιού ΣΥΡΙΖΑ, που σήμερα μετατράπηκε σε ένα υβρίδιο που συμπεριλαμβάνει ανακυκλωμένα στελέχη και νοοτροπίες του ΠΑΣΟΚ στις κακές εποχές του.

Ποιο είναι το συμπέρασμα αυτής της εμπειρίας; Μήπως ότι δεν χρειάζεται κόμμα; Μπορεί να περιοριστεί κανείς στα κινήματα; Σαφώς όχι. Είναι το εργατικό κόμμα (ή τα εργατικά κόμματα) που δημιουργεί το ταξικό υποκείμενο. Είναι κυρίως το κόμμα που παράγει θεωρία, γνώση, στρατηγική και καθημερινή πολιτική. Το συμπέρασμα είναι ότι χρειάζεται ένα δημοκρατικό εργατικό επαναστατικό κόμμα στελεχών αυστηρής στράτευσης, στο οποίο η αυτονόμηση της ηγεσίας από το πνεύμα και τις πολιτικές του να μην είναι δυνατή. Ιδιαίτερα σε μια εποχή που οι οικονομικές κρίσεις πυκνώνουν και το αστικό κράτος γίνεται

όλο και πιο αυταρχικό-κατασταλτικό, δεν υπάρχει άλλη οδός.

¹ Εκ. SCRIPTA, 2002

² Εκ. Αλεξάνδρεια, 2004.

³ Το Τέλος της Εργασίας και το Μέλλον της, Εκ. Λιβάνης, 1996.

⁴ Adieux au proletariat, Ed. Galilée, 1980.

⁵ Εκ. ΟΠΕΡΑ, 2015.

⁶ Michael Hardt και Antonio Negri, Πλήθος, ό.π., σ. 375.

⁷ Αν ένας καπιταλιστής διαθέτει μια αξία X για παραγωγική κεφαλαιοκρατική επένδυση, αυτό το ποσό μπορεί να υπηρετεί παραγωγικούς σκοπούς μόνο όσο βρίσκεται στη παραγωγική διαδικασία. Αν η πώληση των εμπορευμάτων που παράγονται διαρκεί κάποιο χρόνο κατά τον οποίο η αξία μέρους του X είναι εγκλωβισμένη στην εμπορευματική μορφή, ο καπιταλιστής δεν μπορεί να επενδύσει ευθύς εξαρχής το σύνολο του X . Πρέπει να κρατήσει ένα μέρος του για να εξασφαλίσει το συνεχές της παραγωγής (για να αγοράσει πρώτες ύλες, να πληρώσει μισθούς κ.λπ.), ενόσω ένα άλλο μέρος του X (υπό μορφή εμπορευμάτων) θα βρίσκεται σε κυκλοφορία. Αν ο χρόνος κυκλοφορίας εκμηδενιστεί λόγω της άμεσης χονδρικής αγοράς των εμπορευμάτων από το εμπορικό κεφάλαιο, το σύνολο του X μπορεί να επενδυθεί παραγωγικά ευθύς εξαρχής. Αυξάνεται έτσι η παραχθείσα αξία και υπεραξία κατά τη διάρκεια του έτους. Ο καπιταλιστής, όμως, πουλώντας χονδρικά τα εμπορεύματα του στον έμπορο κάτω από την αξίας τους, εκχωρεί μέρος της αξίας υπό μορφή μισθού στους μισθωτούς εργάτες του εμπορικού κεφαλαίου και μέρος της υπεραξίας στον έμπορο.

⁸ Jean-Marie Vincent, *Un autre Marx. Après les marxismes*, Ed. Page Deux, Lausanne, 2001, p. 8.

⁹ Εκ. Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, 2018.

¹⁰ Λαϊκισμός, Δημοκρατία, Αριστερά, Εκ Τόπος, 2021.

¹¹ Βλέπε: <https://sites.google.com/site/sozialistischeklassiker2punkt0/karl-kautsky/1906/karl-kautsky-der-amerikanische-arbeiter>

¹² Βλέπε: <https://praxisreview.gr/l-d-trotsky->

¹³ *Διαρκής Επανάσταση*, Εκ Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, 2010.

¹⁴ Βλέπε: <https://www.academia.edu/9639350/>

¹⁵ Ο Μαρξ της Εποχής μας, Εκ. Τόπος, 2013.

¹⁶ Νίκος Σερντεδάκης, Σταύρος Τομπάζος (Επιμ.), *Θψεις της Ελληνικής Κρίσης*, Εκ. [GUTENBERG](#), 2018.